

trumque suo modo infinitum, atque tandem ea in absolutam infinitatem divini esse velut in eorum rationem reducens.

In Galliis post laudabiles Cl. Royer-Collardii conatus ad funditus convellendum condillachianum sensismum, novus ordo novaque ratio philosophandi duce praesertim Cl. Cousinio nuperrime invaluit, quae quidem altiozem tenens viam, et syntheticam ut plurimum ratiocinandi formam, dignitatem philosophiae utcumque restituit; at quia a profundiori studio et opinandi ratione Germanorum philosophorum derivata est, de eorum quoque *mysticismo*, *idealismo*, *transcendentalismo*, etc. nimis videtur participare. Cl. Cousinium pedissequa ratione sequuntur, Jouffroyus et Damironius, Micheletus, Lerminierus, Guizotus, aliique: ut nihil dicam de placitis Saint-Simonianorum, Petri Leroux, Fourrierii, De La Mennaisii. Fere oppositam philosophandi viam iniit, suisque praeclarissimis scriptis ineundam esse indigavit D. De Bonaldius, De Maistrius, aliique.

Sensismum ac emperismum Lokii ejusque sectatorum in nostra Italia validissime insectatus est Cl. Card. Gerdilius, omniumque materialistarum, atheorum, et deistarum tela simul ad nihilum redegit. Recentissimi quoque Itali scriptores haud exiguum philosophicis inquisitionibus incrementum adtulerunt, quales sunt Hermenegildus Pino in sua *Protologia*, Baltassar Poli *Saggio di un corso di filosofia* Paschalis Galluppi *Saggio filosofico*, *Lettere filosofiche*, *Elementi di Logica e Metafisica*, Antonius Rosmini *Nuovo saggio sull'origine delle idee*, *Filosofia della morale etc.* Romagnosi, aliique.

Haec de philosophia praesertim rationali in genere pro ratione instituti nostri delibasse sufficiat, de quibusdam enim hisce auctoribus eorumque systematibus in progressu nostrarum Institutionum peculiarem mentionem faciemus. Qui uberiozem enarrationem philosophiae habere cupit, consulat *Prolegomena Philosophiae Log.* p. 1. Cl. Baldinotti; *Storchenavii et Genuensis Tom. 1;* *Imre Tom. 1. et 2;* *Degerandum Histoire des systèmes comparés de la philosophie;* *Tennemanium Tom. 2;* *Barchou de Penohen Histoire de la philosophie allemande vol. 2;* *Bublium, Histoire de la philosophie moderne*, nec non superius laudata *saggio filosofico*, *lettere filosofiche*, opera Cl. Paschalis Galluppi; atque *Disquisit. histori. philosoph. systematum* Cl. Bonelli.

INSTITUTIONES LOGICAE

PROOEMIUM

Homines universos innato quodam pondere ferri ad veritatis inquisitionem, ut alia omittamus, intimo docente sensu luculentissime constat: hinc autem consequitur, quod naturalem etiam ad idem verum assequendum debeant habere dispositionem, quae dispositio *Logica naturalis* vocatur. Alia proinde *Logica naturalis*, *acquisita* alia, licet haec non sit, nisi quaedam ulterior illius perfectio. Etenim praecepta recte ratiocinandi et veri fontes detegendi, quae in *Logica artificiali* seu *acquisita* traduntur, nihil aliud esse patet, nisi observationes dumtaxat quasdam eorum, quae in praxi ab hominibus recta ratione utentibus fiunt. Si itaque generatim quaeratur: Quid sit logica? respondendum: *Est facultas recte ratiocinandi fontesque veri deprehendendi.* Hinc facile conjicies Logicae naturalis et artificialis definitiones. Logicam artem et scientiam esse manifestum est, quidquid sit de scientiae definitione (1), cum artis sit ducere per leges et praecepta; scientiae autem per indubia principia demonstrationes conficere. *Logicae artificialis utilitas*, quin et *moralis neces-*

(1) Antiquiores post Aristotelem definierunt scientiam: *Cognitio certa et evidens rei necessariae et immutabilis per veras et proprias illius causas.* Recentiores vero simpliciter dicunt: *Cognitio certa et evidens.* Juxta utramque acceptionem, scientiae appellatio secundae parti Logicae, ubi de fontibus veri ac motivis certitudinis disseritur; assertionesque ex indubiis principis deducuntur, optime convenit; posterior acceptio etiam primae parti Logicae, utpote certas et evidentes cognitiones involventi, eam posset aptare; at isthaec definitio videtur deficiens, cum revera aliud sit aliquid, e. g. solem certo et evidenter cognoscere, aliud scientiam de illo habere, seu *scire*, id est, *cognoscere per causas seu generalia principia.* E contra prior definitio forte videri poterit exuberans; sed tunc tantum exuberans dici deberet, si voces *necessariae* et *immutabilis* sumas in sensu unico *absolutae* necessitatis et immutabilitatis, easque referas non ad principia, verum ad res ipsas de quibus habetur scientia. Hinc patet quoque cur plerique antiquiores Philosophi, qui de criteriis veritatis non disputabant, Logicam tantum *artem*, recentiores vero passim *scientiam* recte ratiocinandi aut cogitandi, nuncupant.

sitas, ad reliquas quascumque scientias rite et solide comparandas, ex ipsa instabilitate mentis humanae facile eruitur; quidquid sit de abusu et sophismatibus, quae tantum per accidens ex ea originem traxerunt. Bifariam Logicam dividimus; prima pars praecipuas mentis operationes exponet, altera autem fontes veri aperiet.

PARS I.

Cogitare, judicare, ratiocinari, et tria haec ad verum inveniendum apte disponere, operationes sunt animi nostri, ut cognoscentis, de quibus nunc sermo, quasque diversis Articulis, majori quam fieri poterit brevitate, expendemus.

ARTICULUS I.

DE PRIMA MENTIS OPERATIONE.

1. Cogitat simpliciter animus dum aliquid ita apprehendit, ut nihil de eo affirmet vel neget. Haec operatio considerata quatenus est aliquid in animo, *idea*, quatenus est actus ipsius animi cogitantis, *perceptio* dicitur. Est itaque idea: *Illud quod in mente versatur dum mens simpliciter cogitat*; perceptio vero: *Actus mentis, quod aliquid simpliciter apprehendit*. Idea, notio, perceptio, etc. promiscue primam mentis operationem indicant (1). Data *ideae definitio* satis apta est, cum per vocem *simpliciter*, eam a *judicio* discriminat, aliasque et diversas definitiones e. g. *idea est imago objecti in mente repraesentata, vel actus mentis percipientis, vel objectum immediatum intellectus*, non excludit; sed opportune pro praesenti loco, ab opinionibus philosophorum, a quibus derivantur, praescindit. Sic qui tradunt definitionem primo loco positam, vel non comprehendunt ideas mere intellectuales omnique imagine destitutas, vel tanquam certum supponunt, nos omnia percipere cum imagine seu sensibili quodam phan-

(1) Quamvis termini isti promiscue sumantur ad primam mentis operationem significandam, advertendum est tamen, quod sensu magis determinato, *notio* non nisi de conceptibus maxime abstractis et intellectualibus, *perceptio* autem de actu ipso percipiendi dicatur.

tasmate: in altera definitione actus percipiendi sumitur pro una eademque prorsus re cum *idea*, excluditurque sententia de *ideis ingenitis*, quam tamquam veram supponit definitio tertia, dum *objectum immediatum intellectus*, seu *ideam*, veluti formam quamdam actualem animi, eidem ab auctore naturae Deo considerat impressam, quae tamdiu lateret in mente, donec data occasione perciperetur, possetque proinde esse etiam sine actu perceptionis, ad eoque ab eo omnino distingueretur.

Illud quod per *ideam* menti exhibetur, est et vocatur *ideae objectum*, scilicet *internum* vel *externum*. Dicuntur proprietates seu *notae* *ideae* aut *objecti*, illud per quod aliquid in mente repraesentatur; e. g. *animal* repraesentatur per *sensum* et *vitam*. Diversae sunt *idearum* classes: *ideas* per voces seu terminos aliis manifestamus: de utroque seorsim agendum.

§. I.

De diversis idearum classibus.

2. *Idae* dividuntur praecipue ratione *modi, medii et objecti*; scilicet in *claras* et *obscuras*; *sensiles* et *intelligibiles*; *concretas* et *abstractas*; *singulares, particulares*, et *universales*.

Idea clara tot *notas* *objecti* exhibet, quot sufficiunt ad illud ab omni alio secernendum; non ita *obscura*. Si aliquas *notas* *ideae* *clarae* ad invicem distinguas, habebis *ideam distinctam incompletam*; si vero omnes, *completam*. Si *notas* *ideae* *distinctae* adhuc in *alias* et *alias* dissolvas, *ideam adaequatam* vel *inadaequatam* insuper efformabis. *Idearum* *claritas* et *distinctio*, quae seria animi attentione et reflexione comparantur, unicum sunt medium ad scientias rite perdiscendas; *ideas* enim *adaequatas* forte nunquam habemus (1).

(1) *Idea* vel *perceptio* *adaequata* tunc haberetur, quando nihil rei cognitae lateret cognoscentem; quamvis itaque in *idea* e. g. *puncti mathematici*, coalescente unica ac indivisibili proprietate seu *nota*, ea cognita, nihil videretur ultra remanere ad cognoscendum, tamen, si etiam proprietates extrinsecas seu relationes omnes *puncti mathematici* ad *lineam*, *superficiem*, etc. deberes in ista *idea* comprehendere, vel si ageretur de *ideis* *compositis*, habentibus praesertim pro *objecto* rerum exi-

Sensilis occasione mutationis in sensoriis nostris factae a mente efformatur, e. g. idea *auri*; *intelligibilis* absque ministerio sensuum, e. g. idea *justitiae*.

Concreta subjectum cum forma, e. g. *album*; *abstracta* solam formam exhibet, e. g. *albedo*.

Idea *singularis* exhibet objectum omnimode determinatum e. g. *Petrum*, *Joannem*, etc. Notae individuantes sunt istae: *Forma*, *figura*, *locus*, *tempus*, *stirps*, *patria*, *nomen*; per eas enim objectum ita omnimode determinatur, ut sit hoc et non aliud. *Particularis* aliquid indeterminatum exprimit, e. g. *aliquis homo*. *Universalis* complectitur notas pluribus communes, e. g. *homo animal*; quae si attingat proprietates pluribus individuis ejusdem adaequatae naturae convenientes, erit idea *specifica*, e. g. *homo*, quae comprehendit vitam, sensum, et rationem solis individuis humanis communes; quod si exhibeat proprietates pluribus specie diversis convenientes, erit idea *generica*, e. g. *Animal*; sensus enim et vita hominibus et brutis specie inter se differentibus conveniunt. Idea differentiae illud complectitur, per quod genus a genere, species a specie, individuum ab individuo discriminantur; sic *rationalitas* est idea differentiae specificae inter bruta et homines. Hinc patet quid sit *genus*, *species* et *differentia*, quae omnia et praesertim genus dividuntur in *supremum*, *medium* et *ultimum* seu *proximum*, ad quod immediate reducitur individuum alicujus speciei (1). Antiquiores philosophi ideam *specificam*, quae ex-

stentium naturam, atque ex pluribus notis coalescentibus, quae iterum in alias atque alias notas distinguere queant, uti evenit e. g. in ideis animi nostri, vegetabilium, mineralium, etc. latebit semper aliquid rei cognitae cognoscentem.

(1) Si pro genere supremo statuatur *substantia*, quia haec potest esse corporea vel incorporea, *corpus* vero animatum vel inanimatum, et rursus, quia corpus animatum seu vivens potest esse sensitivum, vel insensitivum seu mere vegetans; corpus autem animatum seu vivens sensitivum est *animal*, quod ulterius in duas species, scilicet animal rationale et irrationale distribuitur; cumque animal rationale seu *homo* non transeat ulterius in aliud genus, hinc genus supremum relate ad ideam specificam *homo*, est *substantia*; genera media sunt *corpus*, *vivens*; genus ultimum vel proximum *animal*, quia et aliud infra se non habet, et individuum speciei *homo* e. g. *Petrus* non nisi ad *animal*, dicendo: *Petrus est animal rationale*, immediate reducitur. Porro quia quodvis genus me-

bet totam entis essentiam; *genericam*, quae partem essentiae determinabilem; et *differentialem*, quae partem essentiae determinantem repraesentat, vocarunt (1.)

Tribus hisce UNIVERSALIBUS si addas *attributum* sive proprietatem aliquam universalem ab essentia entium dimanantem ut est capacitas discendi in hominibus; et *accidens* sive proprietatem illam communem, quae salva natura entis potest esse vel abesse, e. g. *albedo* in homine vel in muro, habebis QUINQUE UNIVERSALIA, quae ab antiquis philosophis a TRANSCEN-

dium est species relate ad aliud ipso superius, et genus relate ad inferius, hinc patet diversitas differentiae genericae et specificae earumque usus et vera significatio.

(1) Definitiones istae exemplo allato in superiori nota satis declarantur; nam revera idea generica *animal*, id est sentiens et vivens, exhibet relate ad hominem partem essentiae determinabilem, cum sensus et vita sint etiam in brutis, sed *divisim* et non *identice*; quatenus enim sunt in brutis non sunt in homine, et vicissim: unde etiam differentia *rationalitas* exprimit partem essentiae determinantem, quia addita ad *animal* vitam et sensum coarctat ad solam naturam humanam; hinc exurgit species *homo* complectens totam hominis essentiam, seu id, per quod homo est hoc et non aliud, et ab omni alio distinguitur. Quia porro nedum differentia *rationalitas*, sed etiam species *animal rationale* seu tota hominis essentia, est aliquid commune quidem singulis individuis humanis, at non identice sed *divisim*, cum *rationalitas* aequae ac *humanitas* quatenus est e. g. *Petri*, non est *Joannis* et vicissim, hinc ideae istae differentiae et speciei, non secus ac illa generis, sunt revera universales. Ex his forte posset inferri, definitiones has praehabendas esse superioribus, etiam relate ad definitionem *ideae* simpliciter *universalis*, eique posse substitui sequentem, scilicet quod exhibeat *notam vel notas aptas inesse multis, et praedicari de multis divisim*; nam revera per hoc tantum idea *universalis* differt ab ideis, e. g. *complexa mundi et collectiva familiae, exercitus, etc.* quae quidem exhibent aliquid *pluribus commune*, at non *divisim* sed *identice*. Similiter admissa hac *ideae universalis* definitione, corrumpit per se error quorundam heterodoxorum spectantium divinam naturam tanquam *quid universale*, ex eo quod sit communis tribus divinis personis et de ipsis praedicetur; non enim est communis aut praedicatur de singulis personis *divisim* sed *identice*, unde divina natura est etiam *numerice* eadem. Atque postrema haec animadversio monebit philosophum catholicum, quantopere intersit quasdam philosophicas notiones accurate determinare.

DENTALIBUS NOTIONIBUS *ens, res, verum, bonum, aliquid, unum* apprime distinguebantur (1) Ideae universales propter singularem earum unitatem nihil habent commune cum ideis *complexis vel collectivis*, ut e. g. ideis *exercitus, mundi*, etc. uti patebit inferius, ex dicendis de earum natura.

3. Aliquas tantum ideas universales mens sibi cudit ope reflexionis et abstractionis ex ideis singularibus objectorum, quae cum proprietates quasdam contineant alias similes, dissimiles alias, fundamentum animo praebent has negligendi, illas per modum unius considerandi; atque haec est genesis quarundam idearum universalium: non enim omnis idea universalis, uti vellent Lokiani est abstracta, sicut nec omnis abstracta est universalis (2). In ideis universalibus sedulo advertenda est *comprehensio*, quae respicit pluralitatem notarum, et *extensio*, quae respicit pluralitatem objectorum, earumque mutua augmenti vel decrementi relatio, quae semper est in *ratione inversa*.

Quod nullam habet realitatem, nequit per se esse objectum ideae nostrae: hinc negationes vel privationes, e. g. *nihilum, caecitatem*, etc. per aliud percipimus; in quo tamen apprime distinguenda est acceptio ideae *subjectiva* et *objectiva*, ne scilicet simpliciter tanquam verum dicatur, *nihili nullam haberi ideam*; secus foret vox absque significatione.

Aliae etiam sunt idearum divisiones, scilicet in *simplices*, quae objectum simplex, vel per unam tantum notam exhibent, et in *compositas*; in *absolutas*, quae non inducunt mentem in cognitionem alicujus alterius rei, et in *relativas*; in

(1) *Transcendentalia* vocantur quae transcendunt omne genus, et idcirco proprie definiri non possunt, eo quod definitio fiat per genus proximum et differentiam ultimam.

(2) Hic non negamus omnem ideam universalem esse abstractam; quasi scilicet non esset illa, quae exhibet *formam* seu proprietates aliquas sine subjecto; sed occurrimus duntaxat doctrinae Sensistarum generatim statuentium, omnem ideam universalem esse abstractam, id est, per abstractionem a rebus vel ideis sensibilibus efformatam; quod generatim acceptum falsum esse, in Psychologia probabimus. Pariter cum abstrahendo, nedum proprietatem a subjecto, e. g. albedinem a muro, sed etiam partem a toto, e. g. caput a reliquo corpore, illud velut quid separatum possumus apprehendere, et cum caput ita consideratum adhuc remaneat objectum singulare ac determinatum, hinc idea tale objectum exhibens, licet sit ope abstractionis efformata, non est tamen universalis.

imaginarias, quae repraesentant objectum absens ac si esset praesens, et in *chimaericas*, quae circa aliquid impossibile versantur, et a *fictitiis* distinguuntur (1). Tandem in *adventitias, factitias, et ingentias*, quarum primae sunt fere eadem ac sensiles, quatenus concipiuntur in animum velut ab extrinseco advenientes; secundae sunt omnes aliae ideae quae ex praecedentibus aliisque ab animo efformantur: denique ingentiae illae forent, si quas Deus in ipsa origine animi, instar quarundam formarum, eidem impressisset.

§. II.

De signis idearum, seu vocibus.

4. Signum est illud, quo noto aliud cognoscimus. Relatio inter rem significatam et signum potest esse naturalis vel arbitraria; unde etiam signum *naturale* vel *arbitrarium*. Sic fumus ignem naturaliter, fasces apud Romanos dignitatem consularem arbitrarie indicabant. Vox, sive *sonus articulatus completus ab homine prolatus*, ex communi usu internos animi nostri conceptus aliis manifestat; unde voces sunt idearum signa, et quidem arbitraria, ut patet etiam ex diversitate linguarum. Sola itaque facultas sonos articulatos proferendi, est homini naturalis; quae tamen videtur prorsus sufficere non posse, ut homines linguam aliquam sibi efforment, quin prius sonos articulatos sive voces saltem aliquas audiant (2). Condillac cum pluribus aliis oppositam doctri-

(1) Juxta expositam idearum partitionem conceptus sive idea per quam apprehendimus e. g. animam humanam deberet dici *simplex* ratione objecti physice indivisibilis, *composita* vero ratione pluralitatis facultatum quas anima involvit; idea autem *puncti* mathematici, quod est limes longitudinis, dicenda est *simplex* et ratione objecti, et notarum; sicut e contra, idea alicujus corporis determinati puta auri, sub utraque ratione est *composita*. Idea e. g. hominis, mundi etc. est *absoluta*, Patris autem, contingentis etc. est *relativa*. Si tibi in mente sistas imaginem amici longe absentis, habebis ideam *imaginariam*, quod si coneris apprehendere montem e. g. sine valle, aut hominem sine rationalitate, etc. haberes ideam *chimaericam*, quae a figmentis poetarum e. g. illo Horatii. Art. Poëticae, *Humano capiti cervicem pictor equinam Iungere si velit*, sive ab idea *fictitia* multum differt.

(2) Vide Cl. De Bonal *Legislation primitive*, liv. 1. chap. 1. et *Recherches philosophiques*, tom. 1, chap. 2.

nam sustinet; de hac re plura indicabimus in Psychologia. Vox articulata ideam exprimens, non autem merus naturalis sonus e. g. gemitus, *terminus* dicitur.

Terminorum tot sunt fere diversae classes, quod idearum. Terminus enim e. g. exhibens ideam concretam vel abstractam, eandem ac ipsae appellationem habet. Hae insuper addantur: terminus *positivus* aliquid reale, e. g. *ens*; *privativus* defectum illius quod esse debebat, denotat, e. g. *surdus*, *mutus*; *negativus* vero incapacitatem naturalem ad aliquid exprimit, e. g. *irrationalitas in bruto*.

Univocus eandem constanter ideam refert: *aequivocus* ad diversa significanda inservit, idque vel casu et ex conventionem; vel propter aliquam proportionis aut attributionis relationem, et in hoc postremo casu dicitur *analogus* vel *metaphoricus*, e. g. *pes*, *sanitas*, etc. Adverte, in sermone civili vel scientifico, ne justitiae jura laedantur, terminos eo sensu accipi debere, quem ipsis consensus nationum vel doctorum tribuit.

§. III.

De definitione et divisione.

5. Rerum et nominum explicationi inservit definitio; ideas vero claras efformamus, res per partes examinando; hinc liquet cur utriusque notiones superiori doctrinae adjungamus.

Brevis et clara rei vel nominis explicatio, definitionem constituit, quae, ut ait Tullius, *est oratio, quae, quid sit id de quo agitur, ostendit quam brevissime*: alia igitur est definitio rei, alia nominis. Nominis definitione utimur, quando propter aequivocationem periculum erroris in auditoribus vel lectoribus subest. Rei et nominis definitio fieri plerumque nec potest nec debet, vel propter nimiam claritatem, vel rerum naturae ignorantiam. Rem vel per essentielles proprietates explicamus, vel per eas, quas indiscriminatim in ea cognoscimus; si hoc, definitio duntaxat erit *descriptiva*, nullasque fere regulas postulat; si primum, erit *essentialis*, et ut sit recta, quibusdam subjicitur regulis.

I. *Fiat per genus proximum et differentiam ultimam*. Etenim essentiam et naturam rei explicare debet; essentiam autem rei alicujus per haec duo determinatur; ergo et definitio essentialis: sic recte dices: *Homo est animal rationale*;

non item: *Homo est vivens rationale*, vel: *animal rationale mortale*.

II. *Fiat nec angustior nec latior definito*: secus in utroque casu non erit convertibilis cum definito. Has duas regulas servando, servabimus tertiam et quartam, nempe fiet *clarior definito, omni et soli conveniet definito*.

6. Distributio alicujus totius vel compositi in partes, dicitur *divisio*. *Totum* sive compositum vel *metaphysicum* est, ut comprehensio ideae; vel *physicum*, ut domus; vel *morale*, ut superior cum subditis. Ut divisio utilis et recta evadat, haec sunt servanda.

Sit I. *Adaequata*, hoc est, membra divisa aequent totum. II. *Unum membrum alterum non includat*: sic non recte divideres hominem, in animam, corpus et pedem. III. *Sint membra immediata*, sive ita disposita, ut prius recenseantur generaliora, deinde si opus fuerit, fiat subdivisio in minus generalia. Dicimus *si opus fuerit*: etenim similem confusionem parit nimia ac nulla divisio eorum, quae in considerationem sumuntur.

ARTICULUS II.

DE ALTERA MENTIS OPERATIONE, SEU JUDICIO.

7. Judicamus dum facta duarum aut plurium idearum consideratione, quae conveniunt conjungimus, quae discrepant separamus; unde judicium est *actus mentis idearum convenientiam vel pugnam percipientis*; seu melius, *actus mentis duas aut plures ideas ut convenientes vel ut repugnantem apprehendentis*. Actus iste mentis, e. g. *Deus est justus*, verbis expressus dicitur *propositio*, seu expressio judicii; ejus elementa sunt *subjectum*, sive terminus exprimens ideam, de qua aliquid enunciat, et *praedicatum*, sive terminus exprimens illud, quod subjecto tribuitur, vel ab eo removetur, denique verbum *est* copulans seu conjungens, vel *non est* separans praedicatum a subjecto.

§. I.

De judicii et propositionis natura.

8. Judicium est simplicissimus mentis actus, licet enim fieri nequeat absque duabus saltem ideis, earum ad invicem